

Anita OBERDA-MONKIEWICZ 

Uniwersytet Warszawski

aoberda@uw.edu.pl

GRANDES ESPERANÇAS – AFRYKA W POLITYCE ZAGRANICZNEJ BRAZYLII W XXI WIEKU

ABSTRACT

“Grandes Esperanças” – Africa in the Foreign Policy of Brazil in XXI Century

The links between Brazil and African countries go far beyond official political or economic relations and date back to the beginnings of Portuguese colonisation in the New World. They are bound by the painful history of many centuries of slavery, but also the influence of the African population on Brazilian culture, religion and society. Today, Brazil is the country with the second largest population of African descent after Nigeria, yet Brazil's policy towards Africa seems largely short-term. The aim of the following article is to show the evolution of Brazil's policy towards Africa in these dimensions from a historical perspective, with particular emphasis on the changes in its dynamics in the 21st century and its inclusion in a broader strategy of the country's international activity.

Keywords: Brazil, Africa, foreign policy, Lula da Silva

Słowa kluczowe: Brazylia, Afryka, polityka zagraniczna, Lula da Silva

Powiązania pomiędzy Brazylią a państwami afrykańskimi wykraczają znacznie poza oficjalne relacje polityczne czy gospodarcze i sięgają początków kolonizacji portugalskiej w Nowym Świecie. Wiąże je bolesna historia wielu wieków niewolnictwa, ale także wpływu ludności afrykańskiej na brazylijską kulturę, religię i społeczeństwo. Dzisiaj Brazylia jest drugim po Nigerii krajem z największą liczbą ludności pochodzenia afrykańskiego. Pomimo wielu łączących je kwestii historycznych i kulturowych brazylijska polityka wobec Afryki wydaje się w dużej mierze krótkofalowa.

W literaturze przedmiotu relacje brazylijsko-afrykańskie interpretowane są przede wszystkim z perspektywy znaczenia Afryki w strategii globalnej Brazylii (Malamud), procesów instytucjonalizacji współpracy w postaci m.in. BRICS (Stuenkel), dyplomacji prezydenckiej (Marcondes, Kim i Mawdsley) czy też retoryki odwołującej się do współpracy Państw Południa (Milhorance; Cabral)¹. Celem poniższego artykułu jest ukazanie ewolucji polityki Brazylii wobec Afryki w tych wymiarach w ujęciu historycznym, ze szczególnym naciskiem na zmiany jej dynamiki w XXI wieku, i wpisanie jej w szerszą strategię aktywności międzynarodowej państwa.

KRÓTKA HISTORIA DŁUGICH RELACJI

Brazylia najwcześniej ze wszystkich państw regionu nawiązała relacje z kontynentem afrykańskim obejmujące stosunki handlowe, intensywne kontakty społeczne oraz szeroko rozumianą wymianę idei². Początkowo realizowano je za pośrednictwem Portugalii, a w ich centrum znajdował się przede wszystkim handel niewolnikami, których praca stanowiła podstawę funkcjonowania brazylijskiej gospodarki kolonialnej. Począwszy bowiem od odkrycia Nowego Świata, zapotrzebowanie kolonii amerykańskich na siłę roboczą stało się istotnym elementem jego rozwoju, kontrolowanego w dużej mierze przez Portugalczyków, którzy stworzyli nie tylko największą, ale i najdłużej funkcjonującą strukturę handlu niewolnikami³. Sojusz Portugalii

¹ A. Malamud, *A Leader Without Followers? The Growing Divergence Between the Regional and Global Performance of Brazilian Foreign Policy*, „Latin American Politics and Society” 2011, vol. 53, no. 3, s. 1-24; O. Stuenkel, *The BRICS and the Future of Global Order*, New York 2015; D. Marcondes, S.-M. Kim, E. Mawdsley, *Political Leadership and 'Non-Traditional' Development Cooperation*, „Third World Quarterly” 2017, vol. 38, no. 10, s. 2171-2186; C. Milhorance, *New Geographies of Global Policy-Making: South-South Networks and Rural Development Strategies*, London 2019; L. Cabral, *Brazil's Tropical Solutions for Africa: Tractors, Matracas and the Politics of 'Appropriate Technology'*, „The European Journal of Development Research” 2016, vol. 28, no. 3, s. 414-430.

² L. Marques, T. Krause, *The Longue Durée of Brazil-Africa Relations (c. 1450-1960)*, [w:] *Brazil-Africa Relations in the 21st Century: From Surge to Downturn and Beyond*, red. M. Alencastro, P. Seabra, Lisbon-São Paulo 2021, s. 9.

³ D. Eltis, *Iberian Dominance and the Intrusion of the Northern Europeans into the Atlantic World: Slave Trading as a Result of Economic Growth?*, „Almanack” 2019, no. 22, s. 496-550; R. Marquese, T. Paron, M. Berbel, *Slavery and Politics: Brazil and Cuba, 1790-1850*, Albuquerque 2016.

z królestwem Angoli (Ndongo) oraz posterunki administracyjno-wojskowe (*presidios*) tworzyły unikalny system zarządzania oraz były swoistą instytucjonalizacją tego proceduru⁴.

Handel niewolnikami wpływał na całokształt relacji kolonialnej Brazylii z Afryką. Szacuje się, że w jego ramach do Brazylii sprowadzono więcej afrykańskich niewolników niż do jakiegokolwiek innego państwa regionu. Tylko do 1640 roku było to niemal 340 tysięcy osób⁵, z kolei do końca okresu kolonialnego – nawet 3 do 6 milionów Afrykańczyków. Niewolnicy przynieśli ze sobą swoje wierzenia (które stały się podstawą wielu religii synkretycznych), języki, muzykę i kuchnię, co uzewnętrzniło się w daleko idącym zróżnicowaniu brazylijskiego społeczeństwa.

Afryka stała się również kierunkiem migracji brazylijskich żołnierzy, kupców czy duchownych, którzy wpływali na stopniowy rozwój stosunków dwustronnych, zwłaszcza z koloniami portugalskimi. Szczególnie silne relacje łączyły brazylijski Salvador de Bahia oraz Benin, gdzie wielu Brazylijczyków zaangażowanych było w handel niewolnikami⁶. Intensywne relacje pomiędzy tymi obszarami sprawiły, że już w XVIII wieku duże obszary wybrzeża Gwinei i Angoli zaczęły w dużym stopniu zależeć od Brazylii⁷. Co więcej, począwszy od połowy XVII wieku Brazylia stopniowo przejmowała portugalski handel na Atlantyku Południowym oraz samodzielnie umacniała swoje relacje z Angolą; ta z czasem stała się jej najważniejszym przyczółkiem w Afryce⁸.

Stosunki brazylijsko-afrykańskie rozwijano zatem zarówno w ramach imperium portugalskiego, jak i na płaszczyźnie dwustronnej. W 1750 roku Królestwo Dahomeju wysłało misję dyplomatyczną do Bahii w celu ugruntowania relacji pomiędzy regionami⁹.

⁴ W latach 20. XVIII wieku Portugalczycy zbudowali w Ouidah fort São João Baptista de Ajudá, który stał się centrum handlu niewolnikami w Afryce i ośrodkiem portugalskiej ekspansji w kierunku interioru. Sebastião José de Carvalho e Melo, znany jako Markiz de Pombal, powołał do życia dwie kompanie operujące z terytorium Brazylii, którym nadał monopol na handel afrykańskimi niewolnikami: Companhia Geral de Comércio do Grão-Pará e Maranhão oraz Companhia Geral de Comércio de Pernambuco e da Paraíba. Brazylia stanowiła bowiem ważny element tzw. złotego trójkąta, w którego ramach odbywał się handel niewolnikami pomiędzy Afryką a Portugalią. J.K. Thornton, L.M. Heywood, *Central Africans, Atlantic Creoles, and the Foundation of the Americas, 1585-1660*, New York 2007.

⁵ L. Marques, T. Krause, *The Longue Durée...*, s. 11.

⁶ Jednym z najsłynniejszych brazylijskich handlarzy niewolników w Afryce był Francisco Félix de Souza (1754-1849), działający na obszarze dzisiejszych Beninu, Ghany, Nigerii i Togo. Za swoje zaangażowanie w lokalną politykę otrzymał honorowy tytuł „chachá” miasta Ouidah, czyli nieformalnego doradcy króla Dahomeju.

⁷ J. Cortesão, *A expansão dos portugueses em África (1557-1640)*, [w:] *História de Portugal*, vol. 5, red. D. Peres, Barcelos 1933, za: *Bridging the Atlantic, Brazil and Sub-Saharan Africa: South-South Partnering for Growth*, The World Bank/IPEA, s. 26, [online] <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/6c5eecb0-1272-5f04-866c-bab942cfc4b2/content>, 20 IV 2023.

⁸ *Tamże*, s. 28.

⁹ J. Rivair Macedo, *The Embassy of Daomé in Salvador (1750): Diplomatic Protocols and Political Affirmation of a State in Expansion in West Africa*, „Brazilian Journal of African Studies” 2018, vol. 3, no. 6, s. 105-121.

Dahomejskie misje do Portugalii zatrzymywały się w Brazylii również w 1795, 1796 czy 1800 roku – przyjmowane były ze wszelkimi honorami¹⁰.

Zerwanie formalnych więzi z Portugalią i ogłoszenie niepodległości Brazylii w 1822 roku stało się momentem zwrotnym w stosunkach z Afryką. Po obu stronach Atlantyku pojawiło się silne lobby nawołujące m.in. do przekształcenia Angoli w brazylijską prowincję¹¹, a jednocześnie rozpoczął się proces postępującej marginalizacji Afryki w polityce Brazylii. Głównym czynnikiem, który się do tego przyczynił, stała się wzywająca do abolicjonizmu polityka Wielkiej Brytanii. Brazylia musiała lawirować pomiędzy naciskami Brytyjczyków na wprowadzenie zakazu niewolnictwa a własnymi elitami, których pozycja społeczna zależała w dużej mierze od dochodów opartych na pracy niewolniczej. Brazylijczycy długo opierali się ideom abolicjonistycznym oraz rodzącemu się ruchowi oporu wśród niewolników – handel niewolnikami przetrwał bowiem nawet po wprowadzeniu jego formalnego zakazu¹². Niewolnictwo, stanowiące podstawę funkcjonowania brazylijskiej gospodarki, utrzymało się tu również najdłużej w zachodniej hemisferze. O jego znaczeniu może świadczyć fakt, iż zniesienie go w 1888 roku na mocy tzw. złotego prawa przyczyniło się w krótkim czasie do podważenia filarów ówczesnego systemu społeczno-gospodarczego i ostatecznie – obalenia cesarstwa oraz zainicjowania republiki w 1889 roku.

W opinii Leonarda Marques'a oraz Thiago Krausego *Afryka została szybko wymazana z narodowej świadomości, ponieważ po wprowadzeniu zakazu handlu niewolnikami w 1850 r. sieć relacji gospodarczych łącząca ten kontynent z Brazylią została całkowicie zerwana*¹³. Brazylijscy dyplomaci w Afryce usiłowali przeciwdziałać tym procesom, jak chociażby w Angoli, gdzie w latach 1857-1861 gubernator Saturnino de Sousa e Oliveira promował rozwój wymiany handlowej oraz uruchomienie stałych linii komunikacyjnych pomiędzy Luandą a brazylijskimi portami, takimi jak Salvador, Recife czy Rio de Janeiro. Brazylia nie była jednak zainteresowana utrzymaniem intensywnych relacji z Afryką. Pragmatycznym wyjątkiem były związki handlowe z Afryką Zachodnią. Zapotrzebowanie na brazylijskie alkohole (*cachaça*) oraz tytoń sprawiło, że w tym czasie Brazylia (zwłaszcza Salvador de Bahia) była trzecim największym partnerem handlowym Lagos (po Niemczech i Wielkiej Brytanii)¹⁴. Elementem wpływającym na podtrzymanie relacji była również migracja Afrobrazylijczyków do Afryki Zachodniej¹⁵. Jednak nie

¹⁰ J.F. Almeida Prado, *O Brasil e o colonialismo europeu*, São Paulo 1955, za: *Bridging the Atlantic...*, s. 28.

¹¹ W latach 1822-1826 m.in. kupcy z Bengueli i Luandy optowali za ideą unii politycznej i przekształcenia Angoli w zamorską prowincję Brazylii. Wskutek nacisków Wielkiej Brytanii pomysł ten ostatecznie został odrzucony. Jednocześnie w traktacie z Portugalią uznającym niepodległość Brazylii zagwarantowano, iż żadne portugalskie posiadłości, w tym afrykańskie, nie zostaną nigdy przyłączone do Brazylii. N.L. Santos, *União Brasil-Angola: Uma hipótese na independência*, Brasília 1979, za: *Bridging the Atlantic...*, s. 28-29.

¹² L. Marques, T. Krause, *The Longue Durée...*, s. 9.

¹³ *Tamże*, s. 17.

¹⁴ *Tamże*, s. 18.

¹⁵ Jej początki sięgają deportacji afrykańskich niewolników po nieudanej rewolcie w Salvadorze de Bahia w 1835 roku. L.E. Castillo, *Mapping the Nineteenth-Century Brazilian Returnee Movement:*

pomogła ona zatrzymać spadającego zainteresowania Afryką wśród rządzących. Jak píše Monika Sawicka, *jeżeli na początku XX wieku w Brazylii znaczna część elit była przekonana o tym, iż Brazylia była państwem przyszłości, Afryka była kontynentem przeszłości, o której chciano zapomnieć*¹⁶. Brazylijska polityka zagraniczna zaczęła koncentrować się na tzw. niepisanym sojuszu (*aliança não escrita*) ze Stanami Zjednoczonymi, przesuwając Afrykę na margines zarówno w działaniach międzynarodowych, jak i wewnętrznych, o czym świadczyło chociażby usunięcie tematyki afrykańskiej z programów nauczania czy znaczące ograniczenie handlu – w latach 1913-1939 brazylijski eksport do Afryki oscylował w granicach 1-2,7%, import natomiast wahał się między 0,1 a 0,8%¹⁷.

Dopiero proces dekolonizacji oraz przewartościowanie relacji z USA po II wojnie światowej skłoniły Brazylię do poszukiwania nowego modelu polityki zagranicznej i uwzględnienia w nim krajów afrykańskich. Początkowo Brazylia powstrzymywała się od aktywnego wsparcia ruchów niepodległościowych i uznawania nowopowstałych państw w Afryce, nie chcąc nadwyrężyć relacji z Portugalią (która wciąż była potęgą kolonialną) ani umniejszyć szans na uzyskanie wsparcia Zachodu dla swoich wysiłków związanych z industrializacją i intensywnym rozwojem państwa. Z kolei nowe państwa w Afryce stanowiły dla Brazylii konkurencję na rynku światowym, a to było przeszkodą dla rozwoju relacji handlowych¹⁸.

Na przełomie lat 50. i 60. toczył się dyskurs kulturalistyczny odwołujący się do wspólnoty cywilizacyjno-historycznej Afryki i Brazylii oraz mitu Brazylii jako „demokracji rasowej” (*democracia racial*)¹⁹. Stopniowo zaczęto dostrzegać wpływ afrykańskich korzeni dużej części społeczeństwa na kształtowanie się brazylijskiej tożsamości²⁰. W debacie publicznej kładziono coraz większy nacisk na kwestie hybrydowości brazylijskiego społeczeństwa, dzięki czemu mogłoby ono pełnić rolę pośrednika pomiędzy

Demographics, Life Stories and the Question of Slavery, „Atlantic Studies” 2016, vol. 13, no. 1, s. 25-52; M. Lima, *Histórias entre margens: Retornos de libertos para a África partindo do Rio de Janeiro no século XIX*, „Revista de História Comparada” 2013, vol. 7, no. 1, s. 67-114.

¹⁶ M. Sawicka, *Brazylia w systemie międzynarodowym. Rola średniego mocarstwa nowego typu*, Kraków 2020, s. 186.

¹⁷ O. Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, „KAS International Report” 2013, no. 1-2, s. 28; L. Marques, Th. Krause, *The Longue Durée...*, s. 18.

¹⁸ M.B. Baladão Vieira, *The Semi-Periphery in Africa: The Case of Brazil*, 2002, Centro Celso Furtado, [online] <http://www.centrocelsofurtado.com.br/arquivos/image/201207251224100.Ma%C3%83%C2%ADra%20Ba%C3%83%C2%A9%20Vieira%202.pdf>, 4 II 2024.

¹⁹ Idea demokracji rasowej przypisywana jest najczęściej Gilberto Freyremu, odwołującemu się do hybrydowej struktury brazylijskiego społeczeństwa, w którym rasa nie determinuje pozycji społecznej. Więcej na ten temat zob. S. Stanley, *The Persistence of Myth: Brazil's Undead 'Racial Democracy'*, „Contemporary Political Theory” 2021, vol. 20, no. 4, s. 749-770.

²⁰ Jedną z pierwszych prac poświęconych relacjom Brazylii z Afryką była wydana w 1932 roku *Os Africanos no Brasil* Raimunda Niny Rodriguesa, podkreślająca znaczenie kultury afro-brazylijskiej. Z podejściem takim zerwał G. Freyre w swojej pracy pt. *Casa-Grande e Senzala (Panowie i niewolnicy)*, opublikowanej po raz pierwszy w 1933 roku, stanowiącej swoiste studium hybrydowej cywilizacji brazylijskiej powstałej z wymieszania elementów pochodzących od europejskich kolonizatorów, ludności rodzimej oraz sprowadzonych z Afryki niewolników. Więcej o tym zob. M. Sawicka, *Brazylia...*, s. 189-190.

dwoma światami, czy też na kulturowy wymiar wzajemnych powiązań. Stanowiło to rozwinięcie sięgających lat 30. XX wieku idei Gilberta Freyrego czy Raimunda Niny Rodriguesa, którzy podkreślali pozytywne aspekty kolonizacji portugalskiej oraz wpływ Afryki na kształtowanie się społeczeństw Nowego Świata²¹. Nowa narracja przyniosła m.in. pierwsze postulaty utworzenia „afrykańskiej doktryny” polityki zagranicznej Brazylii, mimo iż nie wypracowano jednolitego stanowiska wobec nowopowstałych państw afrykańskich ani nie zwiększono obecności dyplomatycznej w regionie²².

Dopiero niezależna polityka zagraniczna (Política Externa Independente, PEI) realizowana w latach 1961-1964 przez Jânio Quadrosa oraz João Goularta, odwołując się do zasady samostanowienia narodów, nadała większe znaczenie obszarom rozwijającym się, w tym krajom afrykańskim. Celem PEI stała się dywersyfikacja relacji zewnętrznych, mająca służyć umocnieniu międzynarodowej pozycji Brazylii poprzez stopniowe równoważenie osi Wschód–Zachód zaangażowaniem państwa na osi Północ–Południe. W ramach niezależnej polityki po raz pierwszy umiejscowiono Afrykę w strategii globalnej Brazylii – według tej strategii zbliżenie z państwami rozwijającymi się miało zapewnić większą autonomię względem USA i Portugalii Salazara poprzez powiązanie z projektem narodowego rozwoju, intensywną i agresywną strategią międzynarodową, ekonomiczny i handlowy pragmatyzm, utrzymanie wpływu na Atlantyk Południowy oraz rozwój kontaktów z państwami portugalskojęzycznymi²³. Do dyplomatów promujących zbliżenie z Afryką należeli m.in. Oswaldo Aranha i Adolpho Justo Bezerra de Menezes, którzy proponowali wykorzystanie stosunków rasowych w Brazylii jako atutu w relacjach z Afryką²⁴. Utworzono wówczas Departament Afryki w Itamaraty; rozwinęto sieć placówek dyplomatycznych w regionie m.in. o ambasady w Akrze (Ghana), Nairobi (Kenia) oraz Dakarze (Senegal); postulowano zbliżenie z nowymi państwami, powołując się na ideę pomostu między krajami rozwijającymi się a rozwiniętymi, ale także na wspólne wyzwania związane np. z industrializacją czy walką z wykluczeniem. W oficjalnej narracji po raz pierwszy pojawił się motyw moralnego długu Brazylii, jaki ma ona do spłacenia Afryce w związku z wieloma wiekami niewolnictwa, który zobowiązuje ją do większego zaangażowania w rozwój wzajemnych relacji²⁵.

Objęcie władzy przez wojskowych w wyniku zamachu stanu w 1964 roku ponownie przewartościowało główne kierunki aktywności globalnej państwa. Itamaraty powróciło do polityki „automatycznego sojuszu” z USA (*alinhamento automático*), przez co Afrykę zaczęto postrzegać głównie w kontekście zimnowojennej strategii zwalczania

²¹ J. Dávila, *Hotel Trópico: Brazil and the Challenge of African Decolonization, 1950-1980*, Durham–London 2010, s. 11-38.

²² Do 1960 roku Brazylia miała jedynie dwie ambasady w regionie: w Kairze (od 1910 roku) oraz w Pretorii (od 1948 roku).

²³ G. Seibert, *Introduction*, [w:] *Brazil–Africa Relations: Historical Dimensions and Contemporary Engagements from the 1960s to the Present*, red. G. Seibert, P. Fagundes Visentini, Woodbridge 2019, s. 3.

²⁴ M. Sawicka, *Brazylia...*, s. 189.

²⁵ D.P. Aragon, *Chancellery Sepulchers: Jânio Quadros, João Goulart and the Forging of Brazilian Foreign Policy in Angola, Mozambique, and South Africa, 1961-1964*, „Luso-Brazilian Review” 2010, vol. 47, no. 1, s. 121-149.

komunizmu i przesunięto ją na margines brazylijskiego zainteresowania²⁶. Zbliżeniu nie sprzyjały również uwarunkowania gospodarcze. Afrykę odbierano wówczas bardziej jako konkurenta na globalnym rynku produktów rolniczych i mineralnych niż atrakcyjnego partnera gospodarczego czy politycznego²⁷. W konsekwencji relacje Brazylii z Afryką były w dużej mierze selektywne i zdominowane kwestiami gospodarczymi. Jak pisze Gerhard Seibert, w pierwszej połowie XX wieku stosunki Brazylii z Afryką ograniczały się przede wszystkim do RPA, na którą przypadało 90% handlu brazylijskiego z kontynentem afrykańskim – przez to zwlekano z potępieniem apartheidu²⁸.

Począwszy od lat 70., w polityce zagranicznej Brazylii wzrastało znaczenie zarówno polityczne, jak i gospodarcze Atlantyku Południowego. Brazylia rozbudowała wówczas ponownie sieć placówek dyplomatycznych w państwach afrykańskich, zwiększyła inwestycje m.in. w Angoli, a swoistym ukoronowaniem wprowadzonych zmian stała się wizyta ministra Gibsona Barbozy w dziewięciu państwach Afryki Subsaharyjskiej w 1972 roku. Jednocześnie nadal wspierano politykę kolonialną Portugalii, przez co rzeczywiste zbliżenie z nowopowstałymi państwami afrykańskimi było utrudnione. Percepcja ta zaczęła stopniowo ewoluować wraz z narastającym kryzysem naftowym w 1973 roku, podczas którego Afryka stała się nie tylko perspektywnym rynkiem zbytu dla brazylijskiej produkcji, ale także istotnym źródłem surowców energetycznych. W 1974 roku rewolucja goździków zmieniła relacje z Portugalią, co przełożyło się także na ewolucję polityki wobec afrykańskich kolonii²⁹. Symbolicznym zerwaniem z dotychczasową polityką stało się uznanie w tym samym roku Gwinei Bissau, a rok później Ludowego Ruchu Wyzwolenia Angoli (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) i niepodległości tego państwa³⁰.

Zmiana podejścia motywowana była przede wszystkim ewolucją sytuacji międzynarodowej i wyzwaniem ekonomicznymi. Szok naftowy skłonił bowiem Brazylię do poszukiwania nowych możliwości handlowych, m.in. z Angolą i Nigerią. Stanowiło to też istotny element polityki „odpowiedzialnego ekumenicznego pragmatyzmu”

²⁶ M.V. de Freitas, *Brazil and Africa: Historic Relations and Future Opportunities*, GMF, 8 II 2006, [online] <https://www.gmfus.org/news/brazil-and-africa-historic-relations-and-future-opportunities>, 4 II 2024.

²⁷ J.H. Rodrigues, *Brasil e África: Outro horizonte. Relações e Contribuições mútuas*, Rio de Janeiro 1964.

²⁸ G. Seibert, *Brazil in Africa: Ambitions and Achievements of an Emerging Regional Power in the Political and Economic Sector*, 4th European Conference on African Studies, 15-18 VI, Uppsala 2011, [online] https://www.academia.edu/102935924/Brazil_in_Africa_Ambitions_and_Achievements_of_an_Emerging_Regional_Power_in_the_Political_and_Economic_Sector, 15 IV 2023; P. Penna Filho, *África do Sul e Brasil: diplomacia e comércio (1918-2000)*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2001, vol. 44, no. 1, s. 69-93.

²⁹ Mianem rewolucji goździków (*Revolução dos Cravos*) określany jest wojskowy zamach stanu w Portugalii w 1974 roku, który doprowadził do obalenia wieloletniej dyktatury wprowadzonej przez Antónia Salazara, a tym samym rozpoczął stopniowy proces demokratyzacji oraz otworzył m.in. drogę do dekolonizacji portugalskich posiadłości w Afryce i Azji.

³⁰ J.F.S. Saraiva, *Um Momento Especial nas Relações Brasil–Angola: Do Reconhecimento da Independência aos Desdobramentos Atuais*, [w:] *Angola e Brasil nas Rotas do Atlântico Sul*, red. S. Pantoja, J.F.S. Saraiwa, Rio de Janeiro 1999, s. 240.

(*pragmatismo ecumênico e responsável*) realizowanego podczas rządów Ernesto Geisela (1974-1979) – zgodnie z jej założeniami identyfikowanie się z wartościami Zachodu nie wyklucza przynależności do Trzeciego Świata³¹.

Ponowne zbliżenie z Afryką miało na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa energetycznego, otwarcia nowych rynków dla brazylijskiej produkcji przemysłowej oraz wzmocnienie pozycji państwa wśród krajów rozwijających się. W ich konsekwencji w relacjach z Afryką lata 70. określane są niekiedy mianem złotej ery, naznaczonej m.in. intensywnymi kontaktami politycznymi, otwarciem nowych ambasad oraz rosnącą liczbą wizyt najwyższego szczebla³². Zaktywizowały się wówczas także ruchy społeczne działające na rzecz stopniowego włączania problematyki afro-brazylijskiej do debaty politycznej. Pod względem gospodarczym okres ten doprowadził do istotnego ożywienia handlu z państwami afrykańskimi, zwłaszcza eksporterami ropy naftowej (w 1985 roku Afryka pokrywała 10% brazylijskiego eksportu, czyli więcej niż wszystkie państwa Ameryki Południowej³³), otworzono bezpośrednie połączenia morskie i lotnicze, filie brazylijskich banków oraz przedsiębiorstw w regionie. Zmienił się również profil handlu z państwami afrykańskimi – oprócz towarów niskoprotworzonych coraz częściej zaczęły się pojawiać także usługi oraz transfer technologii. W czasie kolejnych kryzysów, najpierw naftowych, a następnie zadłużeniowego (tzw. stracona dekada), w ramach uniwersalizmu rządów João Baptista de Oliveira Figueiredo (1979-1985) utrzymano bliskie relacje z Afryką, czego symbolem stała się m.in. pierwsza w historii wizyta brazylijskiego prezydenta w krajach Afryki Subsaharyjskiej, w 1983 roku. Pogarszająca się sytuacja gospodarcza, jak również zmiany wewnętrzne, które ostatecznie doprowadziły do upadku dyktatury w Brazylii, sprawiły jednak, że aktywizacja kierunku afrykańskiego okazała się krótkotrwała. W latach 1985-1990 udział Afryki w eksporcie Brazylii spadł pięciokrotnie – do 3,2% w imporcie oraz 2,8% w eksporcie – co odpowiadało poziomowi wymiany handlowej z lat 50. i 60.³⁴ Przełożyło się to także na swoistą hibernację kontaktów politycznych, które w dużej mierze ograniczały się do Nigerii, głównego dostawcy ropy, oraz państw portugalskojęzycznych.

Pierwszy po upadku dyktatury wojskowej demokratyczny rząd Brazylii z José Sarneyem na czele (1985-1990) nie zmienił w zasadniczy sposób polityki wobec Afryki, aczkolwiek m.in. w 1989 roku przyczynił się do utworzenia Grupy Krajów Afrykańskich Urzędowego Języka Portugalskiego (*Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa, PALOP*)³⁵. Wskutek pogarszającej się sytuacji gospodarczej Afryka przestała być priorytetem brazylijskiej polityki zagranicznej, co znalazło swój wyraz

³¹ G. Seibert, *Brazil in Africa...*

³² G. Lechini, *O Brasil na África ou a África no Brasil? A construção da política africana pelo Itamaraty*, „Nueva Sociedad” 2008, s. 56.

³³ J.F.S. Saraiva, *África parceira do Brasil atlântico: relações internacionais do Brasil e da África no início do século XXI*, Belo Horizonte 2012, s. 12.

³⁴ O. Stuenkel, *Brazil in Africa...*, s. 29; G. Seibert, *Brazil in Africa...*

³⁵ Termin ten obejmuje Angolę, Gwineę Bissau, Gwineę Równikową, Mozambik, Wyspy Świętego Tomasza i Książęcą oraz Wyspy Zielonego Przylądka.

m.in. w systematycznym spadku wolumenu wymiany handlowej. Jednocześnie niestabilność polityczna oraz ekonomiczna wielu państw afrykańskich sprawiła, że stopniowo w polityce brazylijskiej wobec Afryki zaczęło dominować podejście selektywne. Współpraca z obszarami rozwijającymi się przekształcona została na podejście preferujące zawieranie „strategicznych sojuszy” z wybranymi krajami, zwłaszcza z Angolą, Nigerią czy RPA. Zwrot ten, wynikający głównie z liberalnej polityki m.in. Fernando Collora de Meli (1990-1992), odwołujący się niekiedy do dyplomacji kulturalnej, w opinii niektórych badaczy zastąpił podejście ekonomiczne, które charakteryzowało stosunki z Afryką w poprzednich dekadach³⁶.

W latach 90. polityka zagraniczna wobec Afryki stopniowo ewoluowała. Brazylia, postrzegana coraz częściej jako kraj rozwinięty³⁷, zaczęła uczestniczyć jako mediator w konfliktach oraz brać udział w misjach pokojowych, jak np. w Angoli czy Mozambiku, co wielu autorów uważa za element strategii budowania wśród państw afrykańskich poparcia dla brazylijskich ambicji objęcia stałego miejsca w Radzie Bezpieczeństwa ONZ³⁸. Rządy Itamará Franki (1992-1995) oraz Fernando Henrique Cardosa (1995-2002) ponownie wprowadziły Afrykę do agendy polityki zagranicznej, choć dotyczyło to przede wszystkim krajów portugalskojęzycznych. Wraz z wybiórczą polityką pogłębiał się dystans pomiędzy oficjalnym dyskursem a praktyką. Jednakże istnienie wspólnych korzeni społeczeństw afrykańskich i brazylijskiego nie oznaczało znajomości realiów regionu ani nie gwarantowało skuteczności ówczesnej polityki.

„ZWROT KU AFRYCE” – NOWA POLITYKA NA NOWY WIEK

Na początku XXI wieku nadszedł renesans zainteresowania regionem. Wraz z objęciem władzy przez prezydenta Luiza Inácio Lulę da Silvę w 2003 roku Afryka stała się priorytetem brazylijskiej polityki zagranicznej jako istotny element strategii dywersyfikacji relacji międzynarodowych. Lula da Silva obejmował rządy w sytuacji relatywnego osłabienia pozycji USA w regionie, wyłaniającego się policentryzmu, ekspansji gospodarki światowej, która nastąpiła po kryzysie finansowym osłabiającym rozwinięte państwa Zachodu, oraz braku wyraźnego przywództwa w Ameryce Łacińskiej. Jednocześnie, stabilna gospodarka brazylijska umożliwiła realizację ambitnych planów wzmocnienia pozycji globalnej państwa, w tym w obszarach rozwijających się.

Ekspansja polityczno-gospodarcza na kierunku afrykańskim wypływała także z uwarunkowań wewnętrznych. W 2002 roku Lula da Silva wygrał wybory w dużej mierze dzięki głosom populacji afro-brazylijskiej i rosnącemu zainteresowaniu społeczeństwa

³⁶ J.F.S. Saraiva, *O lugar da África: A dimensão atlântica da política externa brasileira (de 1946 a nossos dias)*, Brasília 1997; F.A. Albuquerque Mourão, H. Altemani de Oliveira, *Política africana no Brasil, [w:] Sessenta anos de política externa brasileira 1930-1990. O desafio geoestratégico*, red. J.A. Guilhon, Albuquerque, São Paulo 2000.

³⁷ A. de Freitas Barbosa, T. Narciso, M. Biancalana, *Brazil in Africa: Another Emerging Power in the Continent?*, „Politikon” 2009, vol. 36, no. 1, s. 63.

³⁸ G. Seibert, *Brazil in Africa...*

afrykańskimi korzeniami: *to, co kiedyś ignorowane przez władze lokalne i postrzegane jako negatywne, stało się „cenionym skarbem narodowym”*³⁹. Wpłynęły one zdecydowanie na ewolucję programu Partii Pracujących (Partido dos Trabalhadores, PT): jeżeli wcześniejsze zbliżenia brazylijsko-afrykańskie skupiały się na współpracy gospodarczej i rozwoju relacji handlowych, wpływ ruchu afrykańskiego na kształtowany program partii doprowadził do przesunięcia punktu ciężkości na kwestie wykluczenia społecznego czy niewidzialności podmiotu podporządkowanego⁴⁰. Należy również wspomnieć o aktywności brazylijskich ruchów społecznych (Movimento Negro) i społeczeństwa obywatelskiego, które położyły solidny fundament pod nowe polityki, poruszenie kwestii rasowych, zmianę programów nauczania czy też zwiększenie liczby osób pochodzenia afrykańskiego w służbie publicznej. Warto przy tym zaznaczyć, iż uwypuklenie kwestii afrykańskich nie stanowiło zupełnie nowego trendu w brazylijskiej polityce, ale raczej powrót do haseł rozwijanych już w latach 60.⁴¹ Lula da Silva wpisał je jednak w zupełnie nową narrację, nadając swym działaniom w tym zakresie znacznie większy rozmach.

W opinii Lyala White’a główne powody dużego zainteresowania Afryką oscylowały wówczas wokół dyplomacji politycznej, neomerkantylizmu oraz współpracy rozwojowej⁴². Paulo Visentini z kolei zwracał przede wszystkim uwagę na „cele gospodarcze / miękki imperializm” (*economic interest / soft imperialism*), „dyskurs polityczny / dyplomację prestiżową” (*political discourse / prestige diplomacy*) oraz/lub ich połączenie mające prowadzić do rozwoju społeczno-gospodarczego i wzmocnienia solidarności Państw Południa (*socio-economic development / southern solidarity*)⁴³. Jak pisze Janina Petelczyc, prezydent Lula da Silva wskazywał na dwa powody wzmocnienia współpracy z państwami Afryki: *z jednej strony w tym kontynencie drzemie wielki potencjał ekonomiczny, z drugiej taka polityka Brazylii przyczynia się do kształtowania jej wizerunku jako globalnego gracza w stosunkach międzynarodowych*⁴⁴. Zbliżenie z Afryką motywowane zatem było zarówno czynnikami politycznymi, zwłaszcza w kontekście wzmocnienia pozycji globalnej⁴⁵, jak i pragmatycznym dążeniem do dywersyfikacji relacji gospodarczych oraz ekspansji brazylijskich przedsiębiorstw⁴⁶. W tym okresie bowiem *brazylijskie elity*

³⁹ *Tamże*.

⁴⁰ M. Sawicka, *Brazylia...*, s. 200.

⁴¹ J.F.S. Saraiva, *The New Africa and Brazil in the Lula Era: The Rebirth of Brazilian Atlantic Policy*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2010, no. 53, s. 174.

⁴² L. White, *Understanding Brazil’s New Drive for Africa*, „South African Journal of International Affairs” 2010, vol. 17, nr 2, s. 228.

⁴³ P. Visentini, *South–South Cooperation. Prestige Diplomacy or „Soft Imperialism”?* *Lula’s Government Brazil–Africa Relations*, „Século XXI” 2010, vol. 1, no. 1, s. 80.

⁴⁴ J. Petelczyc, *Brazylia jako lider pomocy na linii Północ–Południe. Casus Afryki*, [w:] *Brazylia jako mocarstwo wschodzące*, red. M.F. Gawrycki, Warszawa 2013, s. 212–213.

⁴⁵ J.F.S. Saraiva, *The New Africa...*; tenże, *África parceira do Brasil atlântico: Relações internacionais do Brasil e da África no início do século XXI*, Belo Horizonte 2012; C. Stolte, *Brazil’s Africa Strategy: Role Conception and the Drive for International Status*, London 2015.

⁴⁶ G. Lechini, *BRICS e África: A grande incógnita*, „Boletim de Economia e Política Internacional” 2012, no. 9, s. 141.

aspirowały do uczestnictwa w kształtującym się świecie wielobiegunowym z Brazylią jako potęgą wylaniającą się. Zbliżenie do państw afrykańskich było zatem kwestią zasad i interesów: celem stało się promowanie solidarności między państwami Południa i jednocześnie zwiększanie możliwości oddziaływania Brazylii w polityce globalnej poprzez dywersyfikację relacji zewnętrznych, zarówno politycznych, jak i gospodarczych⁴⁷. W efekcie Lula da Silva postawił na równoległy rozwój relacji na dwóch komplementarnych wobec siebie osiach: horyzontalnej z państwami globalnego Południa oraz wertykalnej z krajami rozwiniętymi.

Dowartościowanie Afryki jako istotnego kierunku brazylijskiego zaangażowania stanowiło nie tylko odzwierciedlenie geopolitycznych ambicji Brazylii, ale także rosnących interesów gospodarczych i politycznych, oraz istniejących związków – historycznych i kulturowych z państwami afrykańskimi. Zbliżenie z Afryką dotyczyło przede wszystkim ożywienia dialogu politycznego na wysokim szczeblu, rozwoju szeroko rozumianych relacji gospodarczych oraz pomocy technicznej. Lula da Silva wprowadził również nowe elementy, jak pomoc rozwojowa oraz współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa, przez co polityka ta opierała się nie tylko na środkach *soft power*, ale także *hard power*. Co więcej, pragmatyczny wymiar strategii globalnej Brazylii zbalansowano poprzez przywrócenie narracji odnoszącej się do spłaty długu moralnego wobec Afryki⁴⁸. W opinii niektórych badaczy można dostrzec zarówno *konceptualne, jak i praktyczne innowacje w nowej polityce zbliżenia Brazylii do Afryki. Jedną jest porzucenie kulturowo dyskryminacyjnego podejścia na rzecz bardziej strukturalnego i pragmatycznego w kontekście współpracy z nowymi afrykańskimi elitami. Inną jest aktywizm społeczeństwa obywatelskiego, zarówno w Brazylii, jak i w Afryce, widoczny w rozwijaniu przez grupy pozarządowe nowych kanałów kooperacji na rzecz rozwoju. Trzecią nowością jest położenie nacisku na handel, współpracę oraz wymianę polityczną między stabilnymi demokracjami, uwzględniającą polityczny i emocjonalny dług Brazylii wobec Afryki, wynikający z trwającego wiele wieków handlu niewolnikami*⁴⁹.

Pod względem gospodarczym zainteresowanie Afryką przedstawiano jako motywowane głównie działalnością wielkiego biznesu i dostępem do surowców⁵⁰. Jednocześnie aktywność gospodarczą na kierunku afrykańskim interpretowano zarówno w kontekście współpracy mającej na celu wzmacnianie solidarności i pobudzanie wzajemnego rozwoju państw Południa, jak i pragmatycznej ekspansji ekonomicznej na rynkach afrykańskich oraz rywalizacji z innymi potęgami regionalnymi, takimi jak np. Chiny. Dążąc do dywersyfikacji partnerów gospodarczych, pomiędzy 2002 a 2012 rokiem handel Brazylii z państwami afrykańskimi wzrósł ponad sześciokrotnie – z 4,2 miliardów USD do 25,9 miliardów USD, przy czym brazylijski eksport wzrósł o 417%,

⁴⁷ Taż, *O Brasil na África...*, s. 57.

⁴⁸ M. Alencastro, P. Seabra, *Introduction: Turnaround and Let-Down – Making Sense of Brazil and Africa after the Surge*, [w:] *Brazil–Africa Relations in the 21st Century...*, s. 2.

⁴⁹ *Bridging the Atlantic...*, s. 31.

⁵⁰ A. Garcia, K. Kato, *The Story of Hunter and the Hunted? Brazil's Role in Angola and Mozambique*, [w:] *BRICS: An Anti-Capitalist Critique*, red. P. Bond, A. Garcia, London 2015.

a import o 433%⁵¹. Pomimo to udział Afryki w całości eksportu brazylijskiego nie przekroczył 6%, w imporcie wynosił 9,8% – nie zbliżył się więc do rekordowych poziomów z 1985 roku⁵², a wzrost handlu wynikał głównie z wysokich cen sprowadzanej z Afryki ropy, która stanowiła ponad 70% całego koszyka importowego⁵³. Otwarcie na rynki afrykańskie oznaczało także większe możliwości ekspansji dla brazylijskich korporacji, takich jak Vale, Petrobras, Odebrecht, Andrade Gutierrez czy Camargo Corrêa, wspieranych przez Narodowy Bank Rozwoju Gospodarczego i Społecznego (Banco Nacional de Desenvolvimento Econômico e Social, BNDES) czy Brazylijską Agencję Promocji Eksportu i Inwestycji (Agência Brasileira de Promoção de Exportações e Investimentos, APEX-Brazil).

Przede wszystkim jednak Afryka została wpisana w szeroko rozumianą politykę zbliżenia z państwami globalnego Południa⁵⁴. Z jednej strony dążenie do rozwoju partnerstwa i solidarności krajów rozwijających się odzwierciedlało główne założenia programu Partii Pracujących i odpowiadało narracji podkreślającej konieczność większego moralnego zaangażowania Brazylii. Z drugiej, strategia ta miała pragmatyczny wymiar międzynarodowy. Otwierając się na globalne Południe, Brazylia dążyła do zrównoważenia wpływów globalnej Północy, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych⁵⁵. Tradycyjnie bowiem Brazylia oscyluje w swojej polityce zagranicznej pomiędzy ukierunkowaniem na USA i szeroko rozumiany Zachód a państwa rozwijające się, co G. Seibert nazywana rywalizacją pomiędzy paradygmatem amerykańskim a globalistycznym⁵⁶. Sojusz z państwami afrykańskimi oraz nieformalna rola reprezentanta krajów rozwijających się na płaszczyźnie globalnej miała prowadzić do wzmocnienia pozycji Brazylii jako mocarstwa wschodzącego. Dzięki głosom państw afrykańskich Brazylia zwiększała swoje możliwości oddziaływania na kształtowanie polityki globalnej, zwłaszcza w kontekście realizacji m.in. długofalowego celu Brazylii, czyli uzyskania stałego miejsca w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

Niezwykle ważnym instrumentem promowania relacji z Afryką stała się dyplomacja prezydencka. W czasie swoich dwóch pierwszych kadencji prezydent Lula da Silva odwiedził 29 państw afrykańskich – więcej niż jakikolwiek inny brazylijski przywódca w historii – oraz podwoił liczbę placówek dyplomatycznych (z 17 do 34)⁵⁷.

Wychodząc z założenia, że pomiędzy regionami istnieją relacje historyczne i kulturowe, Lula da Silva powrócił do narracji odwołującej się do „historycznego długu” wobec

⁵¹ P. Seabra, *A Harder Edge: Reframing Brazil's Power Relations with Africa*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2014, vol. 57, no. 1, s. 79.

⁵² M. Sawicka, *Brazylia...*, s. 212-213.

⁵³ L. Komminoth, *What Does Lula's Brazilian Victory Mean for Africa?*, „African Business” 2022, 31 X, [online] <https://african.business/2022/10/trade-investment/what-does-lula-victory-mean-for-africa/>, 8 II 2023.

⁵⁴ H. Altemani de Oliveira, *As relações Brasil-Africa*, [w:] *Relações internacionais do Brasil. Temas e agendas*, t. 1, red. H. Altemani, A.C. Lessa, São Paulo 2008, s. 224.

⁵⁵ J.E.S. Saraiva, *The New Africa and Brazil...*, s. 169-182.

⁵⁶ G. Seibert, *Introduction...*, s. 3.

⁵⁷ B.G. Rosi, *As relações Brasil-Africa no regime militar e na atualidade*, „Conjuntura Austral” 2011, vol. 2, no. 3-4, s. 39.

Afryki w związku z długą historią niewolnictwa i konieczności jego moralnej spłaty⁵⁸. Pozwoliło to zarówno na uzasadnienie „zwrotu ku Afryce” w polityce zagranicznej na potrzeby wewnętrzne, jak i zaprezentowanie afrykańskim partnerom pozytywnego wizerunku Brazylii jako państwa będącego swoistą alternatywą dla tradycyjnych potęg. Pomogło to upodmiotowić oficjalny dyskurs o Brazylii nie jako o hegemonicznym „liderze Południa”, ale „bratnim kraju Afryki” (*brother of Africa*), mogącym zaoferować skuteczne rozwiązania w zakresie służby zdrowia, zrównoważonego rozwoju czy redukcji ubóstwa⁵⁹. Minister spraw zagranicznych Celso Amorim, wychodząc z założenia o podobieństwach między regionami, mawiał bowiem, iż *na każdy problem Afryki istnieje jakieś brazylijskie rozwiązanie*⁶⁰.

Na polu wewnętrznym zbliżenie z Afryką dla administracji Luli da Silvy stanowiło istotny element strategii inkluzji społecznej oraz walki z rasizmem. Jak pisze Gladys Lechini, *położono nacisk na zapewnienie spójności pomiędzy polityką wewnętrzną a zewnętrzną, odpowiadając tym samym na rosnące zapotrzebowanie ze strony ludności o korzeniach afrykańskich*⁶¹. Podczas wizyty w Senegalu w 2005 roku, na wyspie Gorée w miejscu dawnego fortu pełniącego rolę ośrodka handlu niewolnikami, Lula da Silva poprosił Afrykańczyków o przebaczenie za udział Brazylii w tym procederze, przywrócił nauczanie historii Afryki w szkołach oraz utworzył Narodowy Sekretariat ds. Polityki Promowania Równości Rasowej (Secretaria Nacional de Políticas de Promoção da Igualdade Racial, SEPPIR)⁶².

Systematycznemu budowaniu sojuszy politycznych towarzyszył proces rozwoju współpracy wielostronnej i jej stopniowej instytucjonalizacji. W 2003 roku powołano do życia Forum Dialogu IBSA (The IBSA Dialogue Forum) w składzie: Indie, Brazylia i RPA w celu promowania trójstronnej współpracy w ramach handlu, energii, rolnictwa, nauki i kultury. W 2009 roku z kolei powołano do życia blok BRIC (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny) dążący do zwiększenia roli potęg wyłaniających się w instytucjach, takich jak ONZ czy MFW, oraz ustanowienia bardziej stabilnego systemu monetarnego. W 2011 roku do sojuszu dołączyła RPA, przekształcając BRIC w BRICS. Lula da Silva rozwijał współpracę wielostronną z państwami afrykańskimi m.in. poprzez podpisanie umowy o preferencyjnych zasadach handlu między Mercosulem a Południowoafrykańską Unią Celną (South African Custom Union, SACU) w 2009 roku. Brazylia zaangażowała się również w rozwój platform dialogu politycznego, przyczyniając się do organizacji

⁵⁸ J.F.S. Saraiva, *Construção e Deconstrução do Discurso Culturalista na Política Africana do Brasil*, „Revista de Informação Legislativa” 1993, vol. 30, no. 118.

⁵⁹ B.J. Dye, M. Alencastro, *Debunking Brazilian Exceptionalism in Its Africa Relations: Evidence from Angola and Tanzania*, „Global Society” 2020, vol. 34, no. 462, s. 431.

⁶⁰ Tenze, *The Politics of Dam Resurgence: High Modernist Statebuilding and the Emerging Powers in Africa*, Oxford 2018, s. 131.

⁶¹ G. Lechini, *BRICS e África...*, s. 141.

⁶² M. Lima, *Desigualdades raciais e políticas públicas: Ações afirmativas no governo Lula*, „Novos estudos” 2010, vol. 1, no. 87; E. Scolese, *Lula pede perdão por negros que foram escravos no Brasil*, „Folha de S. Paulo” 2005, 15 IV, [online] <https://www1.folha.uol.com.br/fsp/brasil/fc1504200508.htm>, 7 IV 2023.

spotkań na szczycie – w ich ramach w 2006 roku z inicjatywy Brazylii i Nigerii zwołano m.in. do Abudży Szczyt Państw Afryki i Ameryki Południowej (Summit of the Heads of Africa and South America, ASA) w celu rozwijania dialogu dotyczącego współpracy w ramach państw Południa, a w 2010 roku odbył się Szczyt Brazylii – Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej (Economic Community of West African States, ECOWAS). Przełożyło się to na okres intensywnych relacji z państwami afrykańskimi i realizacji wspólnych projektów łączących oba wybrzeża Atlantyku Południowego⁶³.

Nowym elementem brazylijskiego zaangażowania w Afryce stała się pomoc rozwojowa. Co ciekawe, Brazylii początkowo będąca jej biorcą, stopniowo zaczęła przekształcać się w jednego z ważniejszych donatorów, zwłaszcza na kontynencie afrykańskim. Budując swój wizerunek partnera zaangażowanego we wsparcie rozwojowe, wyróżniała się wśród państw globalnej Północy, ale także pozostałych partnerów, chociażby z BRICS, stawiając przede wszystkim na większą inkluzyjność oraz długofalowy rozwój, w tym kapitału społecznego: *współdziałanie na linii Północ–Południe opiera się raczej na partnerskiej współpracy i osiąganiu wzajemnych korzyści niż na tradycyjnym podziale na potrzebujących odbiorców i darczyńców realizujących swoje interesy. Ponadto brazylijskie programy pomocowe koncentrują się raczej na współpracy technicznej i transferze wiedzy niż na dotacjach czy pożyczkach dla państw rozwijających się. Kolejny kontrast wobec tradycyjnych darczyńców stanowi lepsze rozumienie przez Brazylię wyzwań oraz doświadczeń w walce z ubóstwem i innymi problemami charakterystycznymi dla państw rozwijających się*⁶⁴.

Zaangażowanie w świadczenie pomocy rozwojowej Afryce traktowane było jako element zrównoważonego rozwoju oraz działalność na rzecz poprawy jakości życia w krajach biorcach, ale jednocześnie wpisywało się w strategię wzmacniania pozycji globalnej Brazylii⁶⁵.

Tylko w 2010 roku Brazylijska Agencja Współpracy (Agência Brasileira de Cooperação, ABC) odpowiedzialna była za realizację niemal 300 projektów w 37 państwach afrykańskich, przeznaczając na nie 57% rocznego budżetu⁶⁶, co oznaczało wzrost o 105% w porównaniu z 2005 rokiem⁶⁷. Większość funduszy przeznaczano na realizację projektów w krajach portugalskojęzycznych, niekiedy przy wsparciu Wspólnoty Państw Portugalskojęzycznych (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa, CPLP)⁶⁸. Według danych ABC największe fundusze przekazano na realizację

⁶³ A. Danilevicz Pereira, *Brazil–Africa Relations: The Strategic Importance of the South Atlantic*, „Insight on Africa” 2014, vol. 6, no. 1, s. 1-13; B. Rodrigues Bessa Mattos, F.E. Lemos de Matos, K.M. Kenkel, *Brazilian Policy and the Creation of a Regional Security Complex in the South Atlantic: Pax Brasiliana?*, „Contexto Internacional” 2017, vol. 39, no. 2.

⁶⁴ J. Petelczyc, *Brazylia jako lider...*, s. 215.

⁶⁵ O. Stuenkel, *Brazil in Africa...*

⁶⁶ P. Seabra, *A Harder Edge...*, s. 80.

⁶⁷ O. Stuenkel, *Brazil in Africa...*, s. 32.

⁶⁸ Wspólnota Państw Portugalskojęzycznych powstała w 1996 roku. Należy do niej dziewięć państw z urzędowym językiem portugalskim: Angola, Brazylia, Gwinea Bissau, Makau, Mozambik, Portugalia, Republika Zielonego Przylądka, Timor Wschodni oraz Wyspy Świętego Tomasza i Książęca. Wspólnota koncentruje się na rozwoju współpracy kulturalnej, wspiera reformy gospodarcze oraz stabilizację polityczną państw członkowskich.

projektów w sektorze rolnictwa (21,86%), zdrowia (16,28%) i edukacji (12,12%)⁶⁹. Dotyczyły one m.in. promowania nauki języka portugalskiego w Afryce, dożywiania dzieci w szkołach w byłych koloniach portugalskich, budowy ośrodków zdrowia specjalizujących się w chorobach tropikalnych itd. Interesującym wkładem Brazylii w rozwój państw afrykańskich jest rozpowszechnienie programów polityki społecznej wzorowanych na Bolsa Família czy też Fome Zero, które wdrożono m.in. w Ghanie, Kenii, Gwinei Bissau, Mozambiku, Nigerii, RPA czy Ugandzie, jak też zaangażowanie humanitarne – w 2011 roku Światowy Program Żywnościowy ONZ (UN World Food Program, WFP) rozdystrybuował w Afryce ponad milion ton żywności pochodzącej z Brazylii, czyniąc ją jednym z głównych donatorów⁷⁰.

Stopniowo Bразylia zaczęła aktywnie uczestniczyć w promocji demokracji w państwach afrykańskich, zwłaszcza portugalskojęzycznych, oraz w projekcie ekspansji kulturowej. W jej ramach rozwijano wymianę studencką, współpracę kulturową państw członkowskich PALOP oraz CPLP, wspierano też powstawanie w Afryce Centros Culturais Brasileiros. Nieformalnym, ale zyskującym w ostatnim czasie na znaczeniu elementem jest również działalność kontrowersyjnych kościołów zielonoświątkowych, jak np. Igreja Universal Reino de Deus (IURD), w państwach afrykańskich⁷¹.

Swoistym *novum* w relacjach z Afryką stała się intensyfikacja współpracy w dziedzinie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Narodowa Polityka Obronna z 2005 roku⁷² oraz Narodowa Strategia Bezpieczeństwa Brazylii z 2008 roku zwracały szczególną uwagę na Południowy Atlantyk postrzegany jako region wymagający zwiększonej obecności wojskowej⁷³. Z kolei w 2012 roku w Białej Księdze Obronności⁷⁴ podkreślono, że strategiczne środowisko Brazylii wykracza poza kontynent południowoamerykański, oddziałując również na państwa Afryki Zachodniej, zwłaszcza portugalskojęzyczne⁷⁵. Wymienione dokumenty zalecały rozwój współpracy wojskowej po obu stronach Atlantyku Południowego jako istotny element strategii bezpieczeństwa państw⁷⁶.

⁶⁹ *Bridging the Atlantic...*, s. 4.

⁷⁰ T. Lima, J. Queila Santana, *Enlarging the Donor Base: An Analysis of the World Food Programme's Reform Process and the Brazilian Bridge Diplomacy*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2020, vol. 63, no 2.

⁷¹ A.P. Oro, *A presença religiosa brasileira no exterior: O caso da Igreja Universal do Reino de Deus*, „Estudos Avançados” 2004, vol. 18, no. 52.

⁷² *Política Nacional de Defesa*, [online] <https://www.gov.br/capes/pt-br/centrais-de-conteudo/politica-nacional-de-defesa-pdf>, 12 IV 2023.

⁷³ *Estratégia Nacional de Defesa*, Ministério de Defesa, 2008, [online] <https://www.gov.br/capes/pt-br/centrais-de-conteudo/estrategia-nacional-de-defesa-pdf>, 17 II 2023.

⁷⁴ *Defense White Paper: Livro Branco de Defesa Nacional*, Brazil 2012, [online] https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/estado_e_defesa/livro_branco/Versao2012dolivroLBDNemingles.pdf, 12 IV 2023.

⁷⁵ *Política Nacional de Defesa 2012*, Ministério de Defesa, [online] <https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/2012/mes07/pnd.pdf>, 17 II 2023.

⁷⁶ W kontekście przestarzałej infrastruktury Kanału Sueskiego pojawiają się głosy, aby przywrócić szlak przez Przylądek Dobrej Nadziei, co znacząco zwiększyłoby znaczenie Atlantyku Południowego. O. Stuenkel, *Brazil in Africa...*, s. 38.

Rządy Partii Pracujących nie tylko na dobre wprowadziły do polityki afrykańskiej Brazylii problematykę bezpieczeństwa, ale w istotny sposób rozbudowały istniejące w tej kwestii mechanizmy. Widocznym wyrazem instytucjonalnym zaangażowania w kwestie obronności na tym obszarze stało się m.in. ożywienie w 2007 roku pozostającej długo w uśpieniu Strefy Pokoju i Współpracy Atlantyku Południowego (Zona de Paz e Cooperação do Atlântico Sul, ZOPACAS), która powstała w 1986 roku z inicjatywy Brazylii w celu promowania współpracy i utrzymania bezpieczeństwa na tym obszarze⁷⁷. Wspólnota Państw Portugalskojęzycznych także stopniowo zaczęła włączać do swojej agendy kwestie związane z bezpieczeństwem, jak chociażby Estratégia da CPLP para os Oceanos oraz pogłębienie konsultacji na poziomie ministerialnym dotyczących obronności i polityk morskich⁷⁸. Wystarczy wspomnieć, że jedynie w latach 2003-2013 Brazylia podpisała szereg umów w tym zakresie z takimi państwami, jak Angola, Gwinea Równikowa, Gwinea Bissau, Mozambik, Namibia, Nigeria, Wyspy Świętego Tomasza i Książęca, Senegal oraz RPA. Brazylia w dużej mierze przyczyniła się do powołania do życia pierwszego batalionu piechoty morskiej w Namibii, uruchomienia w Gwinei Bissau Misji Techniczno-Wojskowej ds. Współpracy (Missão Brasileira de Cooperação Técnico-Militar, MBCTM), wzięła też udział w szkoleniach organizowanych przez Centrum Zaawansowanego Rozwoju w Działaniach Pokonfliktowych na rzecz Rozminowywania i Oczyszczania Zanieczyszczeń (Centre de Perfectionnement aux Actions Post Conflictuelles de Déminage et de Dépollution, CPADD) w Afryce Zachodniej⁷⁹.

W latach 2009-2013 Ministerstwo Obrony wraz z ABC wydało ponad 1,5 miliona USD na programy szkoleń wojskowych w państwach afrykańskich. Największymi beneficjentami były państwa portugalskojęzyczne, zwłaszcza Mozambik. Brazylia stała się również istotnym dostawcą broni dla państw afrykańskich – samoloty szturmowe Embraer EMB 314 A-29 Super Tucano zakupione zostały m.in. przez Angolę, Mauretanie, Senegal czy Burkinę Faso, a elementy uzbrojenia oraz łodzie patrolowe przekazano nieodpłatnie Namibii i Senegalowi. Brazylia odbywa także regularne ćwiczenia wojskowe z państwami afrykańskimi w ramach mechanizmu IBSAMAR z RPA i Indiami czy też FELINO z państwami luzofońskimi. Jako obserwator bierze udział w operacjach przeprowadzanych w Afryce przez państwa trzecie, a także uczestniczy w odbywających się co dwa lata ćwiczeniach wojskowych ATLASUR z RPA, Argentyną i Urugwajem⁸⁰.

Dynamika relacji brazylijsko-afrykańskich zaczęła spadać podczas rządów Dilmey Rouseff (2011-2016), która w przeciwieństwie do poprzednika nie traktowała

⁷⁷ Stronami ZOPACAS są 24 państwa z Afryki i Ameryki Południowej. Poza Brazylią są to także: Angola, Argentyna, Benin, Demokratyczna Republika Kongo, Gabon, Gambia, Ghana, Gwinea, Gwinea Bissau, Gwinea Równikowa, Kamerun, Kongo, Liberia, Namibia, Nigeria, Republika Zielonego Przylądka, RPA, Senegal, Sierra Leone, Togo, Urugwaj, Wybrzeże Kości Słoniowej oraz Wyspy Świętego Tomasza i Książęca.

⁷⁸ P. Seabra, *A Harder Edge...*, s. 85.

⁷⁹ *Tamże*, s. 90.

⁸⁰ *Tamże*, s. 93.

priorytetowo kwestii polityki zagranicznej, a pogarszająca się sytuacja ekonomiczna oraz narastająca destabilizacja polityczna państwa skłaniały do ograniczenia inicjatywy międzynarodowej. Skandal korupcyjny (Operação Lava Jato), który ostatecznie przyczynił się do wszczęcia impeachmentu przeciwko Rousseff, wpłynął negatywnie także na wiarygodność i działalność brazylijskich firm w Afryce. Następca Rousseff, Michel Temer (2016-2018), jeszcze pogłębił rozdzźwięk między oficjalną narracją podkreślającą znaczenie Afryki a praktyką polityki brazylijskiej w coraz większym stopniu umiejscawiającą Afrykę na marginesie agendy zagranicznej⁸¹.

O ile jednak oddalenie się od Afryki za kadencji M. Temera wynikało głównie z kryzysu wewnętrznego, o tyle podczas rządów Jaira Bolsonaro (2019-2022) wiązało się przede wszystkim z kwestiami ideologicznymi. Jeszcze przed objęciem władzy w 2018 roku Bolsonaro zapowiedział zmianę wizerunku państwa na arenie międzynarodowej, w tym wycofanie się z intensywnej agendy współpracy z państwami rozwijającymi się⁸². Paradoksalnie jednym z haseł jego administracji stała się dezideologizacja polityki zagranicznej. Zrezygnowano z promowania współpracy państw Południa, w tym zmniejszono dynamikę relacji z krajami afrykańskimi. Co ciekawe, w opinii wielu badaczy istotną siłą lobbującą na rzecz pogłębienia stosunków z Afryką stały się wówczas m.in. kościoły ewangelickie oraz powiązany z nimi wielopartyjny Parlamentarny Front Ewangelicki (Frente Parlamentar Evangélica, FPE) w Kongresie, zastępując w dużej mierze tradycyjnie działające w tej roli korporacje⁸³.

Prezydent J. Bolsonaro wskutek chaotycznych, nieprzemyślanych działań oraz kontrowersyjnych wypowiedzi doprowadził nie tylko do ograniczenia relacji politycznych, ale także zaostrzenia stosunków z najważniejszymi partnerami w Afryce⁸⁴. Administracja Bolsonaro doprowadziła do zamknięcia wielu ambasad, m.in. w Sierra Leone i Libirii, oraz wyraźnego spadku w handlu z Afryką, co sprawiło, iż w oficjalnej narracji coraz częściej mówiono o krachu po boomie w stosunkach brazylijsko-afrykańskich⁸⁵. W konsekwencji wiele firm z długą historią aktywności na rynkach afrykańskich wycofało się z nich, w tym m.in. państwowy koncern naftowy Petrobras, który sprzedał swoją spółkę zależną w Nigerii Petrobras Oil & Gas BV, kończąc tym samym swoją aktywność w regionie, czy też

⁸¹ A. Leite, T. Ferreira Cavalcante, *A cooperação brasileira para a África: da diplomacia presidencial de Lula da Silva à diplomacia comercial de Dilma Rousseff*, „Brazilian Journal of International Relations” 2016, vol. 5, no. 2.

⁸² Jedną z pierwszych decyzji Jaira Bolsonaro na stanowisku prezydenta był nakaz usunięcia z budynków rządowych wszystkich dzieł sztuki przedstawiających tematykę afro-brazylijską. Systematycznie zamykał też przedstawicielstwa dyplomatyczne Brazylii w Afryce.

⁸³ W 2019 roku ewangelicy przewodniczyli siedmiu z ośmiu parlamentarnych grup przyjaźni brazylijsko-afrykańskiej. Podczas wizyty ministra spraw zagranicznych Ernesto Araújo w pięciu państwach regionu, towarzyszyli mu pastory FPE, którzy otwarcie uczestniczyli w aktywnościach religijnych. C. Zilla, *Foreign Policy Change in Brazil. Drivers and Implications*, „Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Research Paper” 2022, no. 8, s. 27.

⁸⁴ Jair Bolsonaro mianował na stanowisko ambasadora w RPA kontrowersyjnego biskupa Marcello Crivella, członka IURD, co spotkało się ze stanowczym sprzeciwem Pretorii. Zob. *tamże*.

⁸⁵ A.E. Abdenur, *Brazil–Africa Relations: From Boom to Bust?*, [w:] *Africa and the World: Bilateral and Multilateral International Diplomacy*, red. D. Nagar, C. Mutasa, Cham 2018, s. 189-208.

spółka wydobywcza Vale, która zrezygnowała ze swych udziałów w sektorze górniczym w Mozambiku, tj. z największej brazylijskiej inwestycji w Afryce⁸⁶.

DO TRZECH RAZY SZTUKA – LULA DA SILVA I NOWA ODSŁONA POLITYKI AFRYKAŃSKIEJ?

Afryka odcisnęła istotny wpływ na historię, kulturę i społeczeństwo Brazylii. Jednakże mimo istnienia wielopłaszczyznowych powiązań między regionami, długo musiała czekać na priorytetowe uwzględnienie w strategii brazylijskiej polityki zagranicznej. Dopiero XXI wiek i wybór Inácio Luli da Silvy przyniósł ekspansywną agendę wobec Afryki opartą na zaangażowaniu politycznym, gospodarczym oraz współpracy rozwojowej.

Warto wspomnieć, iż pomimo dużego nacisku kładzionego w oficjalnej retoryce na rozwój relacji z Afryką podczas rządów Partii Pracy, w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele sceptycznych opinii co do jej rzeczywistych motywacji i efektów. Jednym z najczęściej poruszanych w tym kontekście wątków jest rozdzźwięk pomiędzy budowanym w regionie wizerunkiem państwa o dużej wrażliwości społecznej, kierującym się w swych działaniach ideą bezwarunkowej solidarności i partnerstwa, a pragmatycznym wykorzystywaniem współpracy państw Południa i bliskich relacji z Afryką dla wzmacniania pozycji międzynarodowej Brazylii⁸⁷. Krytykowane są również niekiedy efekty działań Brazylii w regionie. Nagłaśniane sukcesy podkreślały bowiem głównie ilość, a nie jakość wspólnych inicjatyw. Głównym wyzwaniem Luli da Silvy było utrzymanie długofalowego wpływu na państwa Afryki – wiele działań okazało się bowiem powierzchownych, brakowało instytucjonalizacji głębszej współpracy, a *Brazylia uwierzyła za bardzo we własną narrację i szybki sukces*⁸⁸. Rozwijając relacje ekonomiczne, zaniedbano kwestie logistyczne, jak np. brak bezpośrednich połączeń z państwami afrykańskimi, doświadczonej kadry administracyjnej czy znajomości lokalnej kultury politycznej. Barierą okazał się także brak ośrodków kształcących specjalistów⁸⁹. Narracja Luli da Silvy, podkreślająca wspólnotę oczekiwań, ale też i wyzwań obu regionów, również była błędnie interpretowana, co badacze nazywają wprost swoistą naiwnością Brazylii i niezrozumieniem realnych problemów Afryki⁹⁰. Problemy systemowe, słaba instytucjonalizacja więzi stawiająca bardziej na ilość niż jakość oraz brak spójności w polityce

⁸⁶ L. Komminoth, *What Does Lula's Brazilian Victory Mean...*

⁸⁷ P. Seabra, *From Opportunity Seeking to Gap Filling: Reframing Brazil in Lusophone Africa*, [w:] *Brazil–Africa Relations in the 21st Century...*, s. 28.

⁸⁸ R.I. Rotberg, *Conclusion: Bursting the Bubble – Brazil's Failure in Africa*, [w:] *Brazil–Africa Relations in the 21st Century...*

⁸⁹ Studia afrykanistyczne można było bowiem podjąć jedynie na dwóch uczelniach wyższych: Universidade Federal do Rio Grande do Sul (UFRGS) oraz Universidade de São Paulo São Paulo University (USP).

⁹⁰ L. Cabral, A. Favareto, L. Mukwereza, K. Amanor, *Brazil's Agricultural Politics in Africa: More Food International and the Disputed Meanings of 'Family Farming'*, „World Development” 2016, vol. 81, s. 47-60.

afrykańskiej przełożyły się więc głównie na krótkofalowe, pragmatyczne korzyści. Zdecydowanie większy sukces stanowiło symboliczne zbliżenie z regionem, aczkolwiek można odnieść wrażenie, że tu również nie wykorzystano w pełni jego potencjału.

Ponowny wybór Luli da Silvy w 2022 roku na fotel prezydenta przyniósł zapowiedź przede wszystkim wzmocnienia osłabionych przez poprzedników relacji, a następnie przywrócenia Afryce istotnego znaczenia w brazylijskiej polityce⁹¹. W dużej mierze oznacza to powrót do agendy realizowanej przez niego podczas wcześniejszych kadencji i do polityki zmiennej geometrii, w której wzmacnianie relacji z państwami Afryki wpisane zostało zarówno w strategię regionalną, jak i w jej wymiar globalny, oparty na intensywniej współpracy gospodarczej, rozwojowej oraz budowaniu koalicji politycznych w regionie⁹². Lula da Silva wrócił również do preferowanych instrumentów dyplomacji prezydenckiej oraz retoryki charakterystycznej dla poprzednich rządów – uzasadniającej konieczność zbliżenia z Afryką kwestiami „historycznego zadłużenia” (*reparação histórica*) oraz „obowiązku humanitarnego” (*obrigação humanitária*)⁹³. Podczas wizyty w Waszyngtonie Lula da Silva podkreślił, iż *Brazylia zadłużona jest w swojej kulturze kontynentowi afrykańskiemu. Jest to dług, którego nie można spłacić gotówką, trzeba go spłacić poprzez naukę i technologię*⁹⁴.

Jednocześnie polityka afrykańska stanowi przedłużenie polityki wewnętrznej i odzwierciedlenie nie tylko ambicji międzynarodowych Luli da Silvy, ale także programu PT, dostosowanego do nowych realiów. Kolejny zwrot ku rządowi lewicowym w Ameryce Łacińskiej wyniósł bowiem do władzy partie i polityków znacznie bardziej progresywnych, zwracających większą uwagę na inkluzję społeczną, walkę z nierównościami⁹⁵ czy kwestie klimatyczne. W konsekwencji Lula da Silva, zapowiadając powrót do celów wcześniejszej agendy zagranicznej oraz renesans polityki afrykańskiej, wyeksponował w nich zdecydowanie mocniej m.in. aspekt zielonej dyplomacji. Przykładem nowego podejścia może być ogłoszenie w 2022 roku zapowiedzi nowego sojuszu

⁹¹ A. Pagliarini, *Lula Will Turn to Africa. Just Not Yet*, „The Brazilian Report” 2023, 8 III, [online] <https://brazilian.report/opinion/2023/03/08/lula-diplomacy-africa/>, 28 III 2023.

⁹² D. Moliternoda, *Lula pode ir à África ainda no 1º semestre e busca repetir aproximação de mandatos anteriores*, CNN Brasil, 14 II 2023, [online] <https://www.cnnbrasil.com.br/politica/lula-pode-ir-a-africa-ainda-no-1o-semester-e-busca-repetir-aproximacao-de-mandatos-anteriores/>, 15 IV 2023.

⁹³ M. Haubert, *Lula detalha viagem à África e cita ‘reparação histórica’*, „Poder360” 2023, 10 II, [online] <https://www.poder360.com.br/governo/lula-detalha-viagem-a-africa-e-cita-reparacao-historica/>, 12 IV 2023.

⁹⁴ R. Abreu, F. Rouvenat, *Lula deve viajar à África em maio*, „Politica” 2023, 23 II, [online] <https://g1.globo.com/politica/blog/julia-duailibi/post/2023/02/23/lula-deve-viajar-a-africa-em-maio.ghtml>, 20 IV 2023.

⁹⁵ W 2021 roku w 500 największych przedsiębiorstwach brazylijskich stanowiska kierownicze zajmowało zaledwie 5% osób pochodzenia afrykańskiego. W ramach działań na rzecz wprowadzenia rzeczywistej równości rasowej 21 marca 2023 roku prezydent Lula da Silva podpisał dekret zapowiadający wprowadzenie do 2025 roku gwarancji przyznania przynajmniej 30% stanowisk w administracji federalnej osobom pochodzenia afro-brazylijskiego i metyskiego. *Brasil: Lula ordena inclusão de afrodescendentes a cargos públicos*, „DW Latinoamérica” 2023, 22 III, [online] <https://www.dw.com/es/brasil-lula-ordena-inclusi%C3%B3n-de-afrodescendentes-a-cargos-p%C3%BAblicos/a-65074000>, 23 III 2023.

między Brazylią, Indonezją oraz Demokratyczną Republiką Konga (Brazil, Indonesia, the Democratic Republic of the Congo, BIC) na rzecz koordynacji polityk przeciwdziałających deforestacji lasów deszczowych. W granicach wspomnianych państw znajduje się bowiem 52% lasów tropikalnych na świecie. Sojusz BIC jest istotnym elementem nowej strategii zaprezentowanej na COP27 – Climate and International Strategy: New Directions for Brazil, w której polityka klimatyczna Brazylii wychodzi znacznie poza kwestie ograniczenia wylesiania, wywierając nacisk na państwa bogate, by wspierały, także finansowo, proklimatyczne wysiłki krajów biedniejszych⁹⁶.

O ile jednak cele i instrumenty realizacji polityki afrykańskiej Luli da Silvy pozostają w dużej mierze podobne do tych stosowanych w trakcie jego poprzednich kadencji, o tyle ich realizacja odbywać się będzie w zupełnie innych realiach globalnych, a konsekwencje mogą być o wiele bardziej dalekosiężne. Zarówno Brazylia, jak i Afryka funkcjonują dziś w spolaryzowanej rzeczywistości politycznej i gospodarczej. Pandemia COVID-19 obnażyła słabości strukturalne, ekstremalne nierówności, fragmentaryzację systemów społecznych, niekiedy prowadząc do gospodarczej stagnacji i politycznej radykalizacji po obu stronach Atlantyku Południowego. Lula da Silva, odwołując się do haseł priorytetowego traktowania Afryki, wiąże z nią zarówno cele pragmatyczne, np. dywersyfikację relacji handlowych niezbędną do ożywienia brazylijskiej gospodarki, jak i wpisuje Afrykę ideologicznie w politykę moralnego zadośćuczynienia i walki z nierównościami rasowymi, a szerzej – ponownie w strategię współpracy państw Południa, która prowadzić ma do wzmocnienia pozycji Brazylii wśród krajów rozwijających się, a przez to zwiększenia możliwości globalnego oddziaływania. Można jednak odnieść wrażenie, że wizja Luli da Silvy jest dziś o wiele bardziej radykalna, a cele polityczne zaczynają dominować nad gospodarczymi.

Brazylia coraz bardziej asertywnie dąży do budowy świata wielobiegunowego, o czym mogą świadczyć chociażby propozycje odejścia od dolara w rozliczeniach międzynarodowych czy też aktywizacja BRICS. 1 stycznia 2024 roku do ugrupowania dołączyły nowe państwa, w tym Egipt oraz Etiopia (obok Arabii Saudyjskiej, Iranu i Zjednoczonych Emiratów Arabskich), co Brazylia przyjęła z zadowoleniem jako element wzmocnienia reprezentacji globalnego Południa w stosunkach międzynarodowych. Jednocześnie, pragmatyczna polityka zagraniczna Brazylii priorytetowo traktuje utrzymanie delikatnej regionalnej i globalnej równowagi, zwłaszcza dobrych relacji z Chinami oraz USA. W związku z tym rozszerzenie BRICS postrzegane jest przede wszystkim jako wzmocnienie dodatkowej, alternatywnej osi stosunków globalnych, a nie wzmacnianie bloku reprezentującego wyraźnie antyzachodnie stanowisko, co dostrzec można przykładowo w zgłaszanych przez Brasilię zastrzeżeniach odnośnie do tempa i skali rozszerzenia. Podczas szczytu BRICS w 2023 roku w Johannesburgu prezydent Lula wyraźnie bowiem zastrzegł, iż nowe, rozszerzone forum nie może stanowić wyzwania dla aktualnego porządku światowego (przeciwwaga dla G7, G20 czy USA), i powinno skoncentrować się głównie na ekonomicznych działaniach na rzecz poprawy sytuacji

⁹⁶ M. Bearak, M. Andreoni, *Brazil, Indonesia and Congo Sign Rainforest Protection Pact*, „The New York Times” 2022, 14 XI, [online] <https://www.nytimes.com/2022/11/14/climate/brazil-indonesia-democratic-congo-rainforest-protection-pact.html>, 4 II 2024.

krajów rozwijających się⁹⁷. Próba łagodzenie wydźwięku tego wydarzenia – poza czynnikami geopolitycznymi – wiąże się także z obawami Brazylii przed osłabieniem jej pozycji w ugrupowaniu oraz ewentualnymi trudnościami w wypracowywaniu wspólnego stanowiska wobec dynamicznie zmieniającej się sytuacji międzynarodowej⁹⁸.

Afryka, stanowiąca w dużej mierze obszar cichej rywalizacji pomiędzy tradycyjnymi potęgami, może odegrać w niej rolę jęczyczka u wagi i przesądzić o sukcesie lub porażce strategii brazylijskiej. Sam Lula da Silva wydaje się bardziej zdeterminowany, by w pełni zrealizować założenia swojej polityki regionalnej, aczkolwiek kontrowersyjna postawa, jaką przyjął wobec chociażby konfliktu w Ukrainie, budzi niepokój o kierunek rozwoju tworzonych przez niego sojuszy, mimo głoszonej postawy „aktywnego niezaangażowania” (*active non-alignment*)⁹⁹.

Należy mieć również nadzieję, że obie strony wyciągną wnioski z poprzedniego zwrotu ku Afryce, zarówno z jego sukcesów, jak i niepowodzeń, co pozwala na stworzenie spójnej, długofalowej strategii rozwoju relacji wzajemnych¹⁰⁰, odpornej na zmiany polityczne czy zawirowania gospodarcze, a wysoka dynamika zapowiadanych planów nie zakończy się na górnolotnych obietnicach, ale doprowadzi do spełnienia pokładanej w nich nadziei obu stron.

BIBLIOGRAFIA

- Abdenur A.E., *Brazil–Africa Relations: From Boom to Bust?*, [w:] *Africa and the World Bilateral and Multilateral International Diplomacy*, red. D. Nagar, C. Mutasa, Cham 2018, https://doi.org/10.1007/978-3-319-62590-4_9.
- Abreu R., Rouvenat F., *Lula deve viajar à África em maio*, „Politica” 2023, 23 II, [online] <https://g1.globo.com/politica/blog/julia-duailibi/post/2023/02/23/lula-deve-viajar-a-africa-em-maio.ghtml>.
- Albuquerque Mourão F., Altemani de Oliveira H., *Política africana no Brasil*, [w:] *Sessenta anos de política externa brasileira 1930-1990. O desafio geoestratégico*, red. J.A. Guilhon Albuquerque, São Paulo 2000.
- Almeida Prado J.F., *O Brasil e o colonialismo europeu*, São Paulo 1955.
- Altemani de Oliveira H., *As relações Brasil–África*, [w:] *Relações internacionais do Brasil. Temas e agendas*, t. 1, red. H. Altemani de Oliveira, A.C. Lessa, São Paulo 2008.

⁹⁷ H. Ashby i in., *What BRICS Expansion Means for the Bloc's Founding Members: New Additions Highlight the Bloc's Global Appeal – but More Members Could Further Complicate Its Consensus-Based Approach*, United States Institute of Peace, 30 VIII 2023, [online] <https://www.usip.org/publications/2023/08/what-brics-expansion-means-blocs-founding-members>, 08 II 2024.

⁹⁸ O. Stuenkel, *How BRICS Expansion Will Impact South America*, „Americas Quarterly” 2023, 24 VIII, [online] <https://www.americasquarterly.org/article/how-brics-expansion-will-impact-south-america/>, 8 II 2024.

⁹⁹ Więcej na ten temat zob. C. Fortin, J. Heine, C. Ominami, *Latin American Foreign Policies in the New World Order: The Active Non-Alignment Option*, London 2023.

¹⁰⁰ C. Krippahl, T. Milz, *Africa Bets on Brazil's New President Lula da Silva*, „DW” 2023, 18 I, [online] <https://www.dw.com/en/africa-bets-on-brazils-new-president-lula-da-silva/a-64438215>, 21 IV 2023.

- Aragon D.P., *Chancellery Sepulchers: Jânio Quadros, João Goulart and the Forging of Brazilian Foreign Policy in Angola, Mozambique, and South Africa, 1961-1964*, „Luso-Brazilian Review” 2010, vol. 47, no. 1, s. 121-149, <https://doi.org/10.1353/lbr.0.0120>.
- Ashby H. i in., *What BRICS Expansion Means for the Bloc's Founding Members: New Additions Highlight the Bloc's Global Appeal – but More Members Could Further Complicate Its Consensus-Based Approach*, United States Institute of Peace, 30 VIII 2023, [online] <https://www.usip.org/publications/2023/08/what-brics-expansion-means-blocs-founding-members>.
- Baladão Vieira M.B., *The Semi-Periphery in Africa: The Case of Brazil*, 2002, Centro Celso Furtado, [online] <http://www.centrocelsofurtado.com.br/arquivos/image/201207251224100.Ma%C3%83%C2%ADra%20Ba%C3%83%C2%A9%20Vieira%202.pdf>.
- Bearak M., Andreoni M., *Brazil, Indonesia and Congo Sign Rainforest Protection Pact*, „The New York Times” 2022, 14 XI, [online] <https://www.nytimes.com/2022/11/14/climate/brazil-indonesia-democratic-congo-rainforest-protection-pact.html>.
- Brasil: Lula ordena inclusão de afrodescendentes a cargos públicos*, „DW Latinoamérica” 2023, 22 III, [online] <https://www.dw.com/es/brasil-lula-ordena-inclusi%C3%B3n-de-afrodescendentes-a-cargos-p%C3%BAblicos/a-65074000>.
- Brazil–Africa Relations: Historical Dimensions and Contemporary Engagements from the 1960s to the Present*, red. G. Seibert, P. Fagundes Visentini, Woodbridge 2019.
- Brazil–Africa Relations in the 21st Century: From Surge to Downturn and Beyond*, red. M. Alencastro, P. Seabra, Lisbon–São Paulo 2021.
- Bridging the Atlantic, Brazil and Sub-Saharan Africa: South–South Partnering for Growth*, The World Bank/IPEA, [online] <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/6c5eecb0-1272-5f04-866c-bab942cfc4b2/content>.
- Cabral L., *Brazil's Tropical Solutions for Africa: Tractors, Matracas and the Politics of 'Appropriate Technology'*, „The European Journal of Development Research” 2016, vol. 28, no. 3, s. 414-430, <https://doi.org/10.1057/ejdr.2016.13>.
- Cabral L., Favareto A., Mukwereza L., Amanor K., *Brazil's Agricultural Politics in Africa: More Food International and the Disputed Meanings of 'Family Farming'*, „World Development” 2016, vol. 81, s. 47-60, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.11.010>.
- Castillo L.E., *Mapping the Nineteenth-Century Brazilian Returnee Movement: Demographics, Life Stories and the Question of Slavery*, „Atlantic Studies” 2016, vol. 13, no. 1, s. 25-52, <https://doi.org/10.1080/14788810.2015.1110677>.
- Cortês J., *A expansão dos portugueses em África (1557-1640)*, [w:] *História de Portugal*, vol. 5, red. D. Peres, Barcelos 1933, s. 437-462.
- Danilevicz Pereira A., *Brazil–Africa Relations: The Strategic Importance of the South Atlantic*, „Insight on Africa” 2014, vol. 6, no. 1, s. 1-13, <https://doi.org/10.1177/0975087814532586>.
- Dávila J., *Hotel Trópico: Brazil and the Challenge of African Decolonization, 1950-1980*, Durham–London 2010, <https://doi.org/10.1215/9780822393443>.
- Defense White Paper: Livro Branco de Defesa Nacional*, Brazil 2012, [online] https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/estado_e_defesa/livro_branco/Versao2012dolivroLBDNemingles.pdf.
- Dye B.J., Alencastro M., *Debunking Brazilian Exceptionalism in Its Africa Relations: Evidence from Angola and Tanzania*, „Global Society” 2020, vol. 34, no. 462, s. 1-22, <https://doi.org/10.1080/13600826.2020.1722617>.

- Dye B.J., *The Politics of Dam Resurgence: High Modernist Statebuilding and the Emerging Powers in Africa*, Oxford 2018.
- Eltis D., *Iberian Dominance and the Intrusion of the Northern Europeans into the Atlantic World: Slave Trading as a Result of Economic Growth?*, „Almanack” 2019, no. 22, s. 496-550, <https://doi.org/10.1590/2236-463320192210>.
- Estratégia Nacional de Defesa*, Ministério de Defesa, 2008, [online] <https://www.gov.br/capes/pt-br/centrais-de-conteudo/estrategia-nacional-de-defesa-pdf>.
- Fortin C., Heine J., Ominami C., *Latin American Foreign Policies in the New World Order: The Active Non-Alignment Option*, London 2023, <https://doi.org/10.2307/jj.766961>.
- de Freitas Barbosa A., Narciso T., Biancalana M., *Brazil in Africa: Another Emerging Power in the Continent?*, „Politikon” 2009, vol. 36, no. 1, s. 59-86, <https://doi.org/10.1080/02589340903155401>.
- de Freitas M.V., *Brazil and Africa: Historic Relations and Future Opportunities*, GMF, 8 II 2006, [online] <https://www.gmfus.org/news/brazil-and-africa-historic-relations-and-future-opportunities>.
- Garcia A., Kato K., *The Story of Hunter and the Hunted? Brazil's Role in Angola and Mozambique*, [w:] *BRICS: An Anti-Capitalist Critique*, red. P. Bond, A. Garcia, London 2015.
- Haubert M., *Lula detalha viagem à África e cita 'reparação histórica'*, „Poder360” 2023, 10 II, [online] <https://www.poder360.com.br/governo/lula-detalha-viagem-a-afrika-e-cita-reparacao-historica/>.
- Komminoth L., *What Does Lula's Brazilian Victory Mean for Africa?*, „African Business” 2022, 31 X, [online] <https://african.business/2022/10/trade-investment/what-does-lula-victory-mean-for-africa/>.
- Krippahl C., Milz T., *Africa Bets on Brazil's New President Lula da Silva*, „DW” 2023, 18 I, [online] <https://www.dw.com/en/africa-bets-on-brazils-new-president-lula-da-silva/a-64438215>.
- Kula M., *Historia Brazyliei*, Wrocław 1987.
- Lechini G., *BRICS e África: A grande incógnita*, „Boletim de Economia e Política Internacional” 2012, no. 9, s. 139-150.
- Lechini G., *O Brasil na África ou a África no Brasil? A construção da política africana pelo Itamaraty*, „Nueva Sociedad” 2008, s. 55-71.
- Leite A., Ferreira Cavalcante T., *A cooperação brasileira para a África: Da diplomacia presidencial de Lula da Silva à diplomacia comercial de Dilma Rousseff*, „Brazilian Journal of International Relations” 2016, vol. 5, no. 2, s. 343-370, <https://doi.org/10.36311/2237-7743.2016.v5n2.06.p342>.
- Lima M., *Desigualdades raciais e políticas públicas: Ações afirmativas no governo Lula*, „Novos Estudos” 2010, vol. 1, no. 87, s. 77-95, <https://doi.org/10.1590/S0101-33002010000200005>.
- Lima M., *Histórias entre margens: Retornos de libertos para a África partindo do Rio de Janeiro no século XIX*, „Revista de História Comparada” 2013, vol. 7, no. 1, s. 67-114.
- Lima T., Queila Santana J., *Enlarging the Donor Base: An Analysis of the World Food Programme's Reform Process and the Brazilian Bridge Diplomacy*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2020, vol. 63, no. 2, s. 1-21, <https://doi.org/10.1590/0034-7329202000203>.
- Malamud A., *A Leader Without Followers? The Growing Divergence Between the Regional and Global Performance of Brazilian Foreign Policy*, „Latin American Politics and Society” 2011, vol. 53, no. 3, 1-24, <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2011.00123.x>.

- Marquese R., Parron T., Berbel M., *Slavery and Politics: Brazil and Cuba, 1790-1850*, Albuquerque 2016.
- Mawdsley E., Marcondes D., Kim S.-M., *Political Leadership and 'Non-Traditional' Development Cooperation*, „Third World Quarterly” 2017, vol. 38, no. 10, s. 2171-2186, <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1333416>.
- Milhorance C., *New Geographies of Global Policy-Making: South-South Networks and Rural Development Strategies*, London 2019, <https://doi.org/10.4324/9781315157955>.
- Moliterno D., *Lula pode ir à África ainda no 1º semestre e busca repetir aproximação de mandatos anteriores*, „CNN Brasil” 2023, 14 II, [online] <https://www.cnnbrasil.com.br/politica/lula-pode-ir-a-africa-ainda-no-1o-semester-e-busca-repetir-aproximacao-de-mandatos-antecedentes/>.
- Oro A.P., *A presença religiosa brasileira no Exterior: O caso da Igreja Universal do Reino de Deus*, „Estudos Avançados” 2004, vol. 18, no. 52, s. 139-155, <https://doi.org/10.1590/S0103-40142004000300011>.
- Pagliarini A., *Lula Will Turn to Africa: Just Not Yet*, „The Brazilian Report” 2023, 8 III, [online] <https://brazilian.report/opinion/2023/03/08/lula-diplomacy-africa/>.
- Penna Filho P., *África do Sul e Brasil: Diplomacia e comércio (1918-2000)*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2001, vol. 44, no. 1, s. 69-93, <https://doi.org/10.1590/S0034-73292001000100006>.
- Petelczyc J., *Brazylia jako lider pomocy na linii Północ-Południe. Casus Afryki*, [w:] *Brazylia jako mocarstwo wschodzące*, red. M.F. Gawrycki, Warszawa 2013.
- Política Nacional de Defesa*, [online] <https://www.gov.br/capes/pt-br/centrais-de-conteudo/politica-nacional-de-defesa-pdf>.
- Política Nacional de Defesa 2012*, Ministério de Defesa, [online] <https://www.gov.br/defesa/pt-br/arquivos/2012/mes07/pnd.pdf>.
- Rivair Macedo J., *The Embassy of Daomé in Salvador (1750): Diplomatic Protocols and Political Affirmation of a State in Expansion in West Africa*, „Brazilian Journal of African Studies” 2018, vol. 3, no. 6, s. 105-121, <https://doi.org/10.22456/2448-3923.86065>.
- Rodrigues Bessa Mattos B., Lemos de Matos F.E., Kenkel K.M., *Brazilian Policy and the Creation of a Regional Security Complex in the South Atlantic: Pax Brasiliana?*, „Contexto Internacional” 2017, vol. 39, no. 2, s. 35-51, <https://doi.org/10.1590/s0102-8529.2017390200004>.
- Rodrigues J.H., *Brasil e África: Outro horizonte. Relações e Contribuições mútuas*, Rio de Janeiro 1964.
- Rosi B.G., *As relações Brasil-África no regime militar e na atualidade*, „Conjuntura Austral” 2011, vol. 2, no. 3-4, s. 31-46, <https://doi.org/10.22456/2178-8839.17764>.
- Santos N.L., *União Brasil-Angola: Uma hipótese na independência*, Brasília 1979.
- Saraiva J.F.S., *África parceira do Brasil atlântico: Relações internacionais do Brasil e da África no início do século XXI*, Belo Horizonte 2012.
- Saraiva J.F.S., *Construção e Desconstrução do Discurso Culturalista na Política Africana do Brasil*, „Revista de Informação Legislativa” 1993, vol. 30, no. 118, s. 219-236.
- Saraiva J.F.S., *O lugar da África: A dimensão atlântica da política externa brasileira (de 1946 a nossos dias)*, Brasília 1997.

- Saraiva J.F.S., *The New Africa and Brazil in the Lula Era: The Rebirth of Brazilian Atlantic Policy*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2010, no. 53, s. 169-182, <https://doi.org/10.1590/S0034-73292010000300010>.
- Saraiva J.F.S., *Um Momento Especial nas Relações Brasil-Angola: Do Reconhecimento da Independência aos Desdobramentos Atuais*, [w:] *Angola e Brasil nas Rotas do Atlântico Sul*, red. S. Pantoja, J.F.S. Saraiva, Rio de Janeiro 1999.
- Sawicka M., *Brazylia w systemie międzynarodowym. Rola średniego mocarstwa nowego typu*, Kraków 2020.
- Scolese E., *Lula pede perdão por negros que foram escravos no Brasil*, „Folha de S. Paulo” 2005, 15 IV, [online] <https://www1.folha.uol.com.br/fsp/brasil/fc1504200508.htm>.
- Seabra P., *A Harder Edge: Reframing Brazil's Power Relations with Africa*, „Revista Brasileira de Política Internacional” 2014, vol. 57, no. 1, s. 77-97, <https://doi.org/10.1590/0034-7329201400105>.
- Seibert G., *Brazil in Africa: Ambitions and Achievements of an Emerging Regional Power in the Political and Economic Sector*, 4th European Conference on African Studies, 15-18 VI, Uppsala 2011, [online] https://www.academia.edu/102935924/Brazil_in_Africa_Ambitions_and_Achievements_of_an_Emerging_Regional_Power_in_the_Political_and_Economic_Sector.
- Stanley S., *The Persistence of Myth: Brazil's Undead 'Racial Democracy'*, „Contemporary Political Theory” 2021, vol. 20, no. 4, s. 749-770, <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00477-x>.
- Stolte C., *Brazil's Africa Strategy: Role Conception and the Drive for International Status*, Palgrave Macmillan 2015.
- Stuenkel O., *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, „KAS International Report” 2013, no. 1-2, s. 28-39.
- Stuenkel O., *How BRICS Expansion Will Impact South America*, „Americas Quarterly” 2023, 24 VIII, [online] <https://www.americasquarterly.org/article/how-brics-expansion-will-impact-south-america/>.
- Stuenkel O., *The BRICS and the Future of Global Order*, New York 2015.
- Thornton J.K., Heywood L.M., *Central Africans, Atlantic Creoles, and the Foundation of the Americas, 1585-1660*, New York 2007.
- Visentini P., *South-South Cooperation, Prestige Diplomacy or „Soft Imperialism”? Lula's Government Brazil-Africa Relations*, „Século XXI” 2010, vol. 1, no. 1, s. 65-84.
- White L., *Understanding Brazil's New Drive for Africa*, „South African Journal of International Affairs” 2010, vol. 17, no. 2, s. 221-242, <https://doi.org/10.1080/10220461.2010.494345>.
- Zilla C., *Foreign Policy Change in Brazil: Drivers and Implications*, „Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Research Paper” 2022, no. 8.